

Gouda, de wording van een polderstad

J.C. VISSER

De reconstructie van de oudste kern van een stad is niet altijd gemakkelijk. Door combinatie van de oudste registers van de hofstedegelden, daterend van 1560 en 1598, met de oudste kadastrale minuutplans is het mogelijk gebleken de eerste stedelijke kern van Gouda te achterhalen.

Bij de presentatie van het derde deel van het Oorkondenboek van Holland en Zeeland heeft de bewerker hiervan, dr J.G. Kruisheer, een korte verhandeling gehouden over het oudste Goudse stadsrecht en het ontstaan van de stad Gouda. Niet lang daarna is Kruisheer uitgebreider op dit onderwerp ingegaan in zijn artikel *De tijd van ontstaan van het oudste Goudse stadsrecht en van Gouda als stedelijke nederzetting* (Kruisheer, 1993).

Kern van het betoog van Kruisheer vormde de oorkonde van 19 juli 1272. In genoemde oorkonde richt graaf Floris V zich tot de Zeeuwse edelman Nicolaas van Cats en tot de burgers van Gouda. Nicolaas van Cats krijgt hierbij van de graaf Gouda in leen. Deze plaats komt dan voor de eerste maal naar voren als stedelijke nederzetting. De tekst van de oorkonde uit 1272 is bekend uit een Nederlandse en een Latijnse versie.

In het genoemde artikel wijst Kruisheer op de vraagtekens die verscheidene auteurs bij de echtheid van de overgeleverde tekst, zowel in de Nederlandse als de Latijnse versie, hebben gesteld. Hierop wordt op deze plaats niet verder ingegaan. Wel van belang is het vast te stellen dat Kruisheer met grote stelligheid de Nederlandse tekst zoals die is overgeleverd in een vidimus van de Bisschop van Utrecht uit 1335 aanmerkt als de tekst zoals die oorspronkelijk – in 1272 – is uitgevaardigd.

Eerder in dit tijdschrift heb ik, in navolging van S.J. Fockema Andreae, mijn bedenkingen geuit tegen de echtheid van de akte van 1272 (Fockema Andreae, 1957, p. 55; Visser, 1986, p. 75 noot 12). Een belangrijke reden voor mijn twijfels was, en is nog steeds, de vermelding van de omvang van de stadsvrijheid, namelijk 350 gaarden (= roeden) langs de Hollandse IJssel en eveneens 350 gaarden landinwaarts (Kruisheer, 1992, nr. 1603, p. 689). Met Fockema Andreae heb ik toen

verondersteld dat de stedelijke ontwikkeling van Gouda eerst tegen het einde van de 13e eeuw een aanvang genomen zou hebben. Kruisheer plaatst de stadswording ongeveer een halve eeuw eerder. Hij stelt dat stedelijke rechten voor Gouda op zijn laatst reeds rond het midden van de 13e eeuw door 'hogerhand' werden gesanctioneerd. Daarbij wijst Kruisheer erop dat in de omgeving van Gouda in de 13e eeuw de ontginningen nog in volle gang waren en dat zowel de veenontginningen als de stadsvorming in die tijd gestuwd werden door de toenmalige sterke bevolkingsgroei. Hij besluit zijn artikel met de overweging: *Het heeft er veel van weg dat de samenhang tussen ontginning en stadsvorming in het geval van Gouda even heel duidelijk wordt met behulp van de moderne oorkonde-editie* (Kruisheer, 1993, p. 19).

Vooralsnog concluderende laatste zin van het artikel van Kruisheer heeft mij geïntrigeerd en mij nieuwsgierig gemaakt: wijst de – toch wel – uitzonderlijke oorkonde van 1272 voor Gouda op een naar plaats en tijd uitzonderlijke wijze van stadsvorming? De voorzichtige conclusie van Kruisheer prikkelt tot nader onderzoek naar de wording van Gouda vanuit andere disciplines dan die van de geschiedwetenschap. Hierbij valt in de eerste plaats te denken aan disciplines die zich specifiek bezighouden met de ruimtelijke ontwikkeling, zoals de (historische) geografie en de (historische) stedenbouwkunde. In dit artikel zal het onderwerp, de vroegste stedelijke ontwikkeling van Gouda vanuit deze gezichtshoeken gezien worden.

Een nader inzicht in de ruimtelijke aspecten van de eerste ontwikkeling van het stedelijke Gouda vraagt om beantwoording van de volgende vragen:

- wat was – ruimtelijk gezien – de uitgangssituatie bij de stadsvorming?
- waar was de oudste stedelijke nederzetting

gelegen en hoe was deze ruimtelijk gestructureerd in relatie tot de uitgangssituatie bij de stadswording, en

- wanneer vond de eerste stedelijke ontwikkeling plaats?

Bij het onderzoek naar het oudste stedelijke Gouda, waarvan de belangrijkste resultaten in dit artikel zijn samengebracht, is voornamelijk gebruik gemaakt van een tweetal bronnen. Ten eerste de registers van hofstedegelden, waarvan de oudste exemplaren dateren van circa 1560 en 1598¹. In de tweede plaats het oudste kadastrale minuutplan (1828). Ten behoeve van het onderzoek werden de bladen waarop delen van de binnenstad staan afgebeeld en de bladen met het omliggende gebied tot één kaart samengevoegd. Gegevens van beide bronnen zijn met elkaar in verband gebracht door het intekenen op de kadastrale minuut van de percelen waarop de hofstedegelden betrekking hebben gehad (zie als voorbeeld figuur 3).

Ter explicatie van het begrip *hofstedegeld* moge het volgende dienen. Hofstedegelden, ook aangeduid als *hofstedehuur* of *'s heerentijns* werden bedongen door de grondeigenaar bij uitgifte van huiserven. Deze erven waren later vervreemdbaar, maar de tijns bleef er altijd op rusten als een soort grondbelasting. De bij de uitgifte vastgestelde bedragen bleven de gehele periode waarin deze geheven werden (in Gouda tot 1945) gelijk. Splitsing van de erven had splitsing van de bedragen tot gevolg. Bij deling kon ook een deel vrij van belasting worden, terwijl het andere deel 'het volle pond' moest blijven opbrengen. Voor een onderzoek als het onderhavige zijn de gegevens over de hofstedegelden vooral van belang omdat deze teruggrijpen op de uitgifte van de huiserven. Voor het oudste stadsdeel gaan zij immers terug tot de wording van de stad.

Het intekenen op de oudste kadastrale minuut van de tijnsplichtige percelen met de bedragen die per erf verschuldigd waren, geeft een ruimtelijke vertaling van deze bron². Bepaalde delen van straten of van huizenblokken blijken tijnsvrij te zijn. Aan de hand van het kaartbeeld van de

minuut is het in een aantal gevallen mogelijk voor deze tijnsvrijdom een verklaring te geven.

Het kadastrale minuutplan is voorts onderzocht op relictten, die terug kunnen wijzen naar de oudste periode van de stedelijke ontwikkeling en de tijd die daaraan is voorafgegaan: de tijd van het in cultuur brengen van het latere stadsgebied, of te wel van de ontginning ten behoeve van agrarisch gebruik. Het is hierbij van belang op de samengestelde kaart – zoals hiervoor is aangegeven – relaties tussen topografische elementen binnen en buiten de stad te onderkennen. Op de oudste kadastrale minuut is dit goed mogelijk omdat in het begin van de 19e eeuw het gebied buiten de stadsbuitengrachten vrijwel nog niet bebouwd was.

In een analytisch gedeelte van dit artikel zal achtereenvolgens aandacht besteed worden aan het oudste kadastrale minuutplan en aan de oudste registers van de hofstedegelden. Daarna zal mede aan de hand van voorhanden zijnde literatuur een globaal beeld geschetst worden van de oudste periode van de ruimtelijke ontwikkeling van het Goudse stadsgebied. Begonnen wordt met een korte schets over het huidige beeld van de oudste ontwikkeling van de stad.

HET HUIDIGE BEELD

Gouda is ontstaan langs de Gouwe waar deze uitmondt in de Hollandse IJssel (zie voor topografische aanduidingen de figuren 1 en 2). In het patroon van straten en grachten is een aantal prestedelijke elementen duidelijk te onderscheiden, waaronder in de eerste plaats de Gouwe zelf.

Algemeen wordt aangenomen dat de Haven een kunstmatig element is, gegraven ter vervanging van de natuurlijke uitmonding van de Gouwe. Waar deze uitmonding – en benedenloop – heeft gelegen staat niet onomstotelijk vast. De gracht langs de Spieringstraat komt hiervoor in aanmerking, gegeven de aanduiding ervan als Gouwe (1335) en Oude Gouwe (1362) (Buiskool, 1988, p. 8). Daarbij moet worden aangetekend, dat de benedenloop van de Gouwe dan in sterke mate gekanaliseerd moet zijn.

De Hollandse IJssel heeft de stadsplattegrond niet beïnvloed: de Gouwe is steeds de hoofdader van de stad geweest. Van de straten en wegen worden in de literatuur steeds de Lange Tiendeweg en de Kleiweg als pre-stedelijke elementen aangewezen. De Lange Tiendeweg maakte deel uit van de achterkade van de eerste fase van de ontginning van Voor-Willens/Oude Gouwe vanuit de noordelijke oever van de Hollandse IJssel. De Kleiweg werd aangelegd als westelijke kade van de meer landinwaarts gelegen delen van de ontginning Oude Gouwe. Voorts wordt in de literatuur gewezen op de richting van de straten en grachten die zou zijn afgeleid van de (pre-stedelijke) verkaveling van de ontginningen Broek/Bloemendaal en Oude Gouwe.

Vooraf zou deze samenhang gelden voor de Turfmarkt, de Nieuwe Haven en het Groenendaal in relatie tot de verkaveling van Broek. Het gebied van de Markt vormt daarbij de overgang tussen de verkavelingsrichtingen van Broek enerzijds en Oude Gouwe anderzijds. Het gebied ten westen van de Gouwe was tot de stadswording niet of slechts gedeeltelijk ontgonnen (Korte Akkeren). Daar was tot in de tweede helft van de 14e eeuw het bos van de heren van Gouda gelegen.

Over de vraag of de heren Van der Goude, de plaatselijke machthebbers, omstreeks het midden van de 13e eeuw een vestiging (*hof*) in de stad hebben gehad en waar deze heeft gelegen, lopen de meningen sterk uiteen. De opvatting dat deze vestiging onmiddellijk ten oosten van de St. Janskerk heeft gelegen en dat ook de Molenwerf daarvan deel heeft uitgemaakt, is nog zeer recent (Buiskool, 1992, pp. 31-32; Dasselaar en Sprok-holt, 1992/93, pp. 22-23).

ANALYSE

Het oudste kadastrale minuutplan (1828)

Bij een analyse van de oudste kadastrale kaart komen de volgende voor het onderzoek relevante punten naar voren:

1. De percelering van de ten zuidwesten van de binnenstad gelegen Korte Akkeren zet zich voort in de binnenstad en is daar terug te vinden in

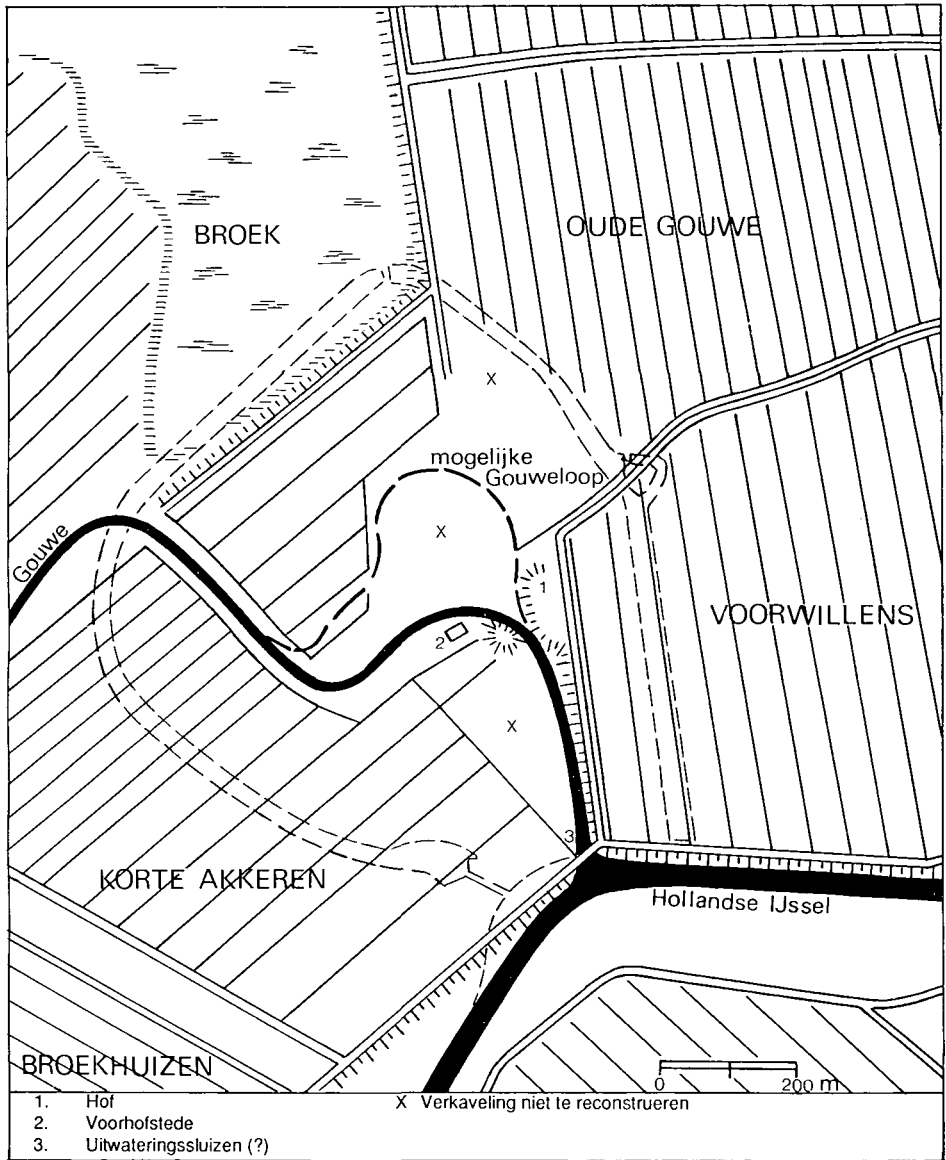
perceelsscheidingen, rooilijnen of sloten (zijen). De breedte van de percelen in het westelijke gedeelte van de Korte Akkeren bedraagt ongeveer 10 roeden. Deze breedte is terug te vinden in de afstanden tussen perceelsscheidingen in het gedeelte van de binnenstad tussen de Turfsingel en de Hoge Gouwe. Het water van de Verloren-kost was het overblijfsel van een oude kavelsloot. Ook de richting van andere kavelsloten, doorgetrokken in de binnenstad, correspondeert precies met de afscheidingen van percelen aan de zuidzijde van de Hoge Gouwe.

Aan de andere zijde van de Gouwe vinden we de richting van percelering van de Korte Akkeren terug in de achtersloten tussen de bebouwing aan de Nieuwe Haven/Turfmarkt en Turfmarkt/Groenendaal. De afstand tussen de sloten in dit stadsdeel bedroeg evenwel ongeveer 15 roeden. Deze maat zet zich in zuidelijke richting voort, onder meer in de afstand tussen het Groenendaal en Achter de Vismarkt (eertijds water).

Dit stramien van sloten met een onderlinge afstand van circa 15 roeden, op de oudste kadastrale kaart nog duidelijk herkenbaar, is naar alle waarschijnlijkheid ook aanwezig geweest in het gebied ten westen van de Haven (Peperstraat/Keizerstraat). Het stramien zette zich voort tot het punt waar het Raam afbuigt in de richting van de Peperstraat (Korte Raam).

Op de kaart worden vervolgens in de richting van de IJsseldijk twee kavels aangetroffen met breedten van respectievelijk ruim 25 en bijna 20 roeden. Deze percelen werden in 1335 aangeduid als *Zoodslag* en lagen toen ten zuiden van het leen van Jan de Klerk van der Goude waarop kort na 1335 de Keizerstraat werd aangelegd (Buiskool, 1988, pp. 60-61).

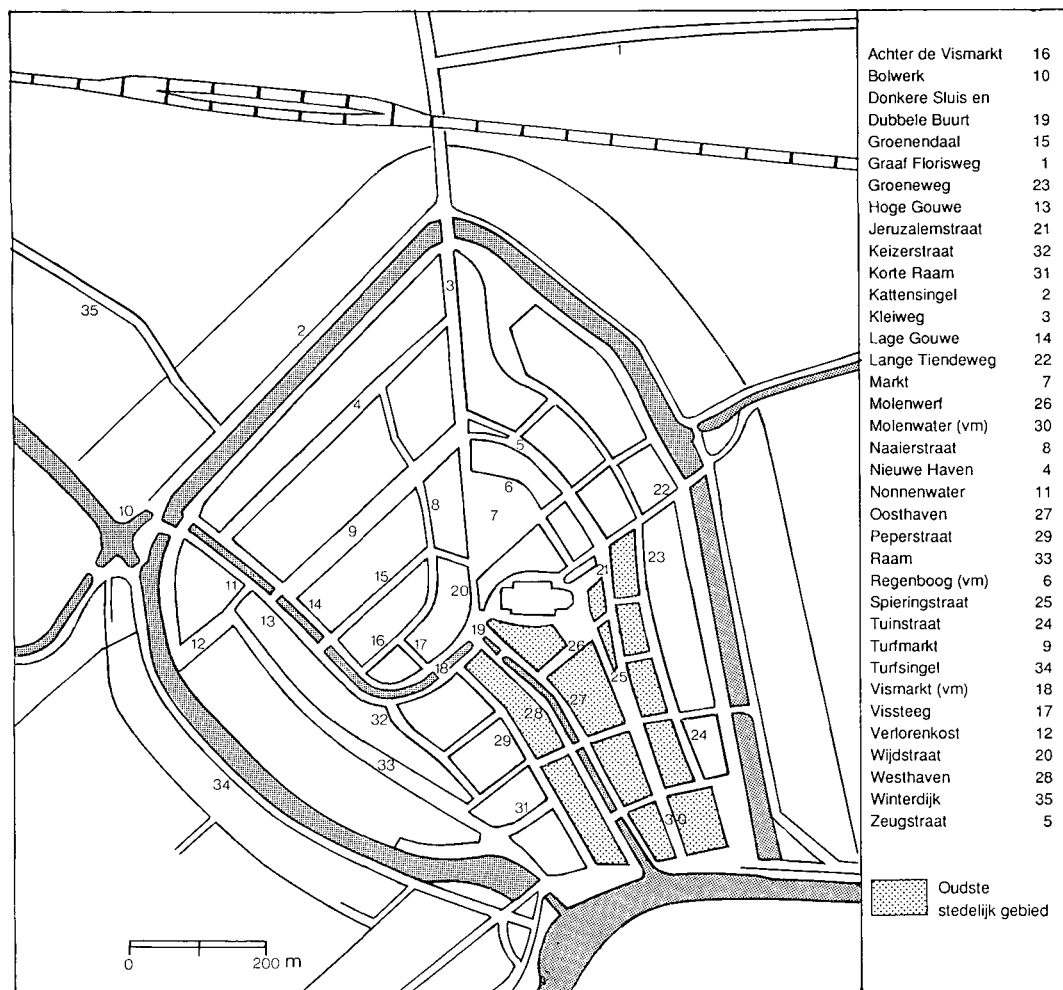
2. In samenhang met het voorgaande kan verder worden vastgesteld dat de stadsbuitengracht aan de noordwestelijke zijde van de binnenstad (Kattensingel) niet evenwijdig loopt aan de Nieuwe Haven en Turfsingel. Geconstateerd kan worden dat, in tegenstelling tot het gangbare beeld hierover, de richting van de percelering van Broek/Bloemendaal in de huidige binnenstad niet terug

1. Gouda, pre-stedelijke fase omstreeks 1240.

te vinden is. Een dergelijke scheg vinden we ten westen van de binnenstad bij de aansluiting van de perceling van Korte Akkeren op die van Broek. Ook daar is sprake van verandering in de richting van de perceling.

3. In het zuidoostelijke stadsdeel vormen het Houtmansplantsoen en de Groeneweg/Tuinstraat (In de Zak) een scheg die bij de IJsseldijk op een zeer scherpe punt uitloopt. De Spieringstraat loopt daarentegen vrijwel evenwijdig aan de Tuinstraat. Gezien vanuit de verkaveling van het landelijk gebied ten oosten van de stad, kan

2. Plattegrond van Gouda met aanduiding van het oudste stedelijk gebied (3e kwart 13e eeuw) en de huidige straatnamen.

de achtersloot van de percelen langs de Groeneweg als pre-stedelijke kavelsloot worden aangegeven. De daaropvolgende sloot in oostelijke richting moet gelegen hebben op de grens van de stadsgracht en de Fluwelensingel. De (kavel)sloot langs de Groeneweg bereikte waarschijnlijk bij het voormalig Molenwater in het verlengde van de Spieringstraat de IJsseldijk (zie figuur 1).

4. Relicten van de verkaveling van de ten noor-

den van de Lange Tiendeweg gelegen ontginning Oude Gouwe zijn in de binnenstad niet terug te vinden. De kavelscheidingen in de gebieden ten zuiden en ten noorden van de Lange Tiendeweg liggen niet in elkaars verlengde; dit is wel het geval ten noorden en ten zuiden van de Graaf Florisweg (Oude Gouwe).

5. De verkaveling van de huiserven laat in het algemeen een regelmatig beeld zien. Volkomen afwijkend in dit opzicht is de percelering van het bouwblok begrensd door Achter de Vismarkt, Naaierstraat, Groenendaal en Gouwe. De achtersloot van de huiserven aan Achter de Vismarkt is

zeer bochtig. Zij hebben daardoor een relatief geringe diepte (circa 12 m).

Vooruitlopend op hetgeen later over de hofstedegelden in de verschillende straten wordt opgemerkt, kan er hier op worden gewezen dat de relatief ondiepe percelen aan Achter de Vismarkt, evenmin als die langs de Naaiersstraat hofstedegeld moesten opbrengen. De bedoelde bochtige achtersloot wekt de indruk een relict te zijn van een natuurlijke waterloop (een Gouwetak?).

6. Ook ten aanzien van andere waterlopen (grachten) met een bochtig verloop kan deze overweging gelden. In het bijzonder kan hierbij gedacht worden aan de gracht langs de Zeugstraat. Een – in oorsprong – natuurlijke waterloop, ongeveer volgens het tracé van de Zeugstraat zou een goede verklaring kunnen vormen voor de gebogen rooilijn van de bouwblokken aan de noordzijde van de Markt, eertijds de *Regenboog*.

7. De Molenwerf ten zuiden van de St. Janskerk komt op het kaartbeeld duidelijk als een kunstmatig element naar voren. Tot 1369 stond daar de molen van de stadsheer. De uitgifte ervan in huiserven in 1369 is goed gedocumenteerd in de Bloise rekeningen (Buiskool, 1992). De diameter van ruim 60 meter lijkt vrij groot voor een molenwerf. Van ander gebruik dan als molenwerf vóór 1369 is evenwel niets bekend. Opvallend is dat het maaiveld van de Molenwerf (straat) hoger ligt dan dat van de Oosthaven en de Westhaven.

De registers van de hofstedegelden

Deze registers uit circa 1560 en 1598 bestrijken bijna de gehele binnenstad. Met Buiskool mag worden aangenomen dat de gegevens uit het einde van de 16e eeuw teruggrijpen op die uit de 14e eeuw. Niet alleen wordt nog in een register van 1721 verwezen naar een register van 1382³, maar zowel Walvis (1713, p. 30) als De Lange van Wijn-gaerden (1813-17, II, p. 61) hebben een uittreksel van het register van 1382 gepubliceerd. Vergelijking is dus mogelijk. In dat uittreksel blijkt een kleine post betreffende 9 erven *Achter de Kerk ZZ* voor te komen, die in de registers zoals die sedert

circa 1560 bewaard zijn gebleven, ontbreekt.

In het register van 1598 worden ook de erven aangegeven waarvoor geen tijns verschuldigd was. In incidentele gevallen zal sprake zijn geweest van kwijtschelding of afkoop. Van de kloosters en gasthuizen was alleen het oude St. Catharinagasthuis (circa 1310) aan de Oosthaven tijnsvrij, voor zover het de oudste kern van het complex betrof (zie figuur 3). Wat betreft het tijnsvrij zijn van gehele bouwblokken of erven langs bepaalde straatgedeelten, zoals aan de westzijde van het Raam (*Coningsstraat*), mag worden aangenomen dat dergelijke erven nooit met hofstede-huur belast zijn geweest. Deze erven moeten dan zijn uitgegeven nadat het regime van het uitgeven van erven tegen een bepaalde tijns was beëindigd. Het is aannemelijk dat een dergelijke beëindiging heeft plaatsgevonden na de dood van de stadshoofd Jan van Henegouwen in 1356. Hierdoor is het te verklaren dat tegen het midden van de 14e eeuw nog percelen aan de Nieuwe Haven in tijns zijn uitgegeven.

Voorts blijkt het in de Bloise rekening van 1356/1357 opgegeven totaalbedrag van de hofstedegelden in latere jaren niet te vermeerderen, uitzon-

3. *Reconstructie van de huiserven aan de Westhaven aan de hand van de hofstedegelden (onderbroken lijnen). Cijfers aan de straatzijde van de percelen geven het hofstedegeld in penningen per roede. Cijfers in een aantal percelen aan de Westhaven zijn huisnummers. Omcirkelde cijfers:*

1. Tillebrug (vermeld 1456)
2. Nieuwstraat (vermeld 1581)
3. Westhaven 8 en 10. Gearceerd is het huiserv van Jan de Klerk van der Goude, in 1362 tot een 'vrij eigen' verkregen, na het eerder in leen te hebben gehad van de heer van Blois, de stadshoofd (ARA, Archief Graven van Blois, nr. 1, fol. 21). Van het 3 roeden brede erf werd 36 penningen per roede betaald.
4. Pand, vermeld in 1347 als zijnde gelegen aan de Boomgaardstraat (= Peperstraat)
5. Vermoedelijke sloten van de ontginning Korte Akkeren in de pre-stedelijke periode.
6. St. Catharinagasthuis.

deringen zoals de uitgifte in erven van de Molenwerf in 1369 daargelaten. Dan worden overigens veel hogere pachten bedongen per erf dan volgens het oude regime (Geselschap, 1972b, pp. 38-41).

De hoogte van de bedragen wordt in de registers uit de 16e eeuw uitgedrukt in stuivers en ander *beursegeld* (in omloop zijnde munten) zoals braspenningen, blanken, groten en duiten. Vergelijking met de 14e-eeuwse rekenmunt, zoals we die vinden in de vroegere rekeningen van Blois (vanaf 1357) is zeer goed mogelijk indien een stuiver (in de 16e eeuw 16 penningen groot), gelijkgesteld wordt met een schelling van 12 penningen. Munten als de braspenning en de blank kunnen dan gelijkgesteld worden aan respectievelijk 15 en 9 penningen. Deze gelijkstelling is mogelijk dankzij de tijns/pachtbedragen die per perceel beschikbaar zijn van erven op de Molenwerf, zowel direct na de uitgifte van deze erven in 1369 als uit de 16e-eeuwse registers.

In de lijsten komt veelvuldig de waarde van 2,25 stuiver voor (2 stuivers en 1 oort) en, zij het iets minder in aantal, de waarde van 4,5 stuiver. Omgerekend naar penningen in de 14e-eeuwse situatie zijn dit waarden van 27 en 54 penningen. Dit blijken *standaardwaarden* te zijn die in heel het stadsgebied zijn gehanteerd. Erven die deze bedragen moesten opbrengen liggen zowel aan West- en Oosthaven, aan de Keizerstraat, de Nieuwe Haven als aan het Vogelenzang.

In verschillende straten of delen hiervan kunnen echter kleine verschillen onderkend worden in het eenheidsbedrag dat gold per roede erfbreedte aan de straat. Oorspronkelijk zal de hoogte van de hofstedegelden gerelateerd zijn geweest aan de oppervlakte van het perceel. Bij gelijke diepte van de erven, zoals aan de Westhaven (12 roeden = circa 45 m), varieert de hoogte van het op te brengen bedrag dan met de breedte van het erf. In Gouda blijkt reeds in de 13e eeuw de diepte van het erf geen rol meer te spelen bij het bepalen van de tijnsbedragen. Dit blijkt bijvoorbeeld aan de Oosthaven, waar de diepte van de percelen tussen de Noodgodsstraat en de Minderbroederstraat varieert van ruim

72 tot ruim 52 meter, terwijl het bedrag per lengtemaat langs de straat voor alle percelen gelijk was.

Uit het onderzoek naar de hoogte van de hofstedegelden in relatie tot de breedte van de percelen zoals dat voor Gouda is uitgevoerd blijkt, dat daar al snel ook de verhouding tussen de erfbreedte en de hoogte van het tijnsbedrag is verlaten. Op een bepaald moment in de stedelijke ontwikkeling, waarschijnlijk na de eerste uitgiften op relatief grote schaal die tot de stadswording (ruimtelijk gezien) hebben geleid, is er een eenheidstarief vastgesteld voor een huiserf met een toen gangbare breedte. In de praktijk blijkt die gevarieerd te hebben tussen 1,0 en 1,5 roede. Dergelijke erven moesten 27 penningen opbrengen. De variatie in de breedte van de erven kon het gevolg zijn van plaatselijke omstandigheden. Zo vinden we aan de Hoge Gouwe ten zuiden van het Nonnenwater erfbreedten van 1,25 roeden, zodat 8 percelen samen 10 roeden beslaan. Dat is de afstand tussen de kavelsloten van de Korte Akkeren, zoals eerder in dit artikel uit de analyse van het oudste kadastrale minuutplan is gebleken. De meergenoemde 27 penningen per erf vinden we verder als een zuiver standaardtarief terug bij een tweetal kleine erven aan de Dubbele Buurt. Deze erven hebben slechts een breedte van ruim één roede en een diepte van circa 5 roeden, een zeer geringe diepte vergeleken met de die van erven aan de Hoge Gouwe en aan de westzijde van de Markt (circa 16 roeden).

Een bedrag van 27 penningen per 1,5 roede (of 54 penningen per 3 roeden) komt overeen met een eenheidsbedrag van 18 penningen per roede. Bij een erf van 1,25 roede, bijvoorbeeld een erf aan de Hoge Gouwe bij het Nonnenwater, was dat 21,6 penningen per roede. Dat bedrag is duidelijk de uitkomst van een deling ($27/1,25$) en geen rond bedrag dat als basis voor de bepaling van een tijnsbedrag gegolden kan hebben bij de allereerste toepassing van het 'instrument' van de hofstedegelden bij de uitgifte van huiserven in Gouda.

Het is aannemelijk dat het gebied waarin over

een relatief grote oppervlakte percelen liggen die dit eenheidstarief van 18 penningen per roede opbrachten, aan te wijzen is als het gedeelte van de stad dat betrokken was bij een eerste uitgifte van huiserven. Een dergelijk gebied is in de binnenstad van Gouda inderdaad aan te wijzen. Dit gebied omvat de percelen aan de Westhaven, de Oosthaven en de Spieringstraat (zie figuur 2). Een opmerkelijke uitzondering vormen hierbij de percelen aan de Oosthaven ter hoogte van de Molenwerf (huidige panden Oosthaven 5/6 tot en met Oosthaven 26/27). Voor deze percelen moesten hogere bedragen aan tijns worden opgebracht variërend van 24 tot 48 penningen per roede (zie figuur 3). De oorzaak van deze afwijking is niet duidelijk. In deze zone was ook het tijnsvrije perceel van het St. Catharinagasthuis gelegen.

Aan de hand van de zeer regelmatige verkaveling van een aantal aaneengesloten percelen aan de Westhaven (huidige huisnummers Westhaven 11 tot en met 36, zie figuur 3) mag voorts geconcludeerd worden, dat de oorspronkelijke perceelsbreedte aan de Westhaven waarschijnlijk 3 roeden heeft bedragen. In later tijd hebben niet alleen splitsingen in twee gelijke delen plaatsgevonden (met als gevolg twee percelen van 18 voet, met elk een tijns van 27 penningen), maar ook ongelijke delingen waarbij de som van het hofstedegeld 54 penningen bedraagt. Naast een bij de eerste uitgifte gangbare maat van 3 roeden zullen overigens ook bredere en smallere erven zijn uitgegeven.

In de Spieringstraat moest ook door alle daar gelegen kloosters, het Fraterhuis van de Collatiebroeders (1425), het St. Margarethaklooster (1386) en het Minderbroederklooster (1418), alsmede door het St. Elisabethgasthuis (1481) tijns opgebracht worden. Al deze stichtingen vonden plaats na het midden van de 14e eeuw, toen – naar eerder verondersteld is – het regime van de hofstedegelden was afgeschaft. Ter plaatse moeten dus eerdere uitgiften geweest zijn. Deze zijn inderdaad aantoonbaar. Zo was het noordelijk gedeelte van het terrein van de Collatiebroeders

in 1361 in bezit van Jacob van der Goude. In de jaren 1368 en 1369 wordt dit erf ook genoemd⁴. Aan het zuidelijke gedeelte van de Spieringstraat, waar in de 16e eeuw het St. Elisabethgasthuis was gelegen, wordt in 1385 het erf van Willem de Molenaar vermeld. In 1478 wordt daar, ter plaatse van het huidige pand Spieringstraat 129, een rosmolen aangegeven. Dit erf werd tussen 1481 en 1488 verkocht aan het St. Elisabethgasthuis⁵.

Het eerder genoemde uittreksel van de hofstedegelden uit 1382 geeft voor de Spieringstraat een aantal van 38 namen (overeenkomend met een gelijk aantal percelen) met een totaalbedrag aan tijns van 6 pond, 19 schellingen en 2 penningen. Tegen het einde van de 16e eeuw werd een vrijwel gelijk bedrag opgebracht voor 20 percelen (waarvan 2 tijnsvrij). Uit opgave van een aantal percelen aan de Spieringstraat in 1382 kan worden afgeleid dat de bredere erven (3 roeden en meer) toen nog duidelijk in de meerderheid waren ten opzichte van de erven met een breedte tot 1,5 roede⁶.

Voor de percelen aan de zuidzijde van de Lange Tiendeweg tussen de Jeruzalemstraat en de Groeneweg moest eveneens 18 penningen per roede aan tijns worden opgebracht. Dat is ook niet verwonderlijk, omdat deze percelen de bebouwingsstrook langs de Spieringstraat aan de noordzijde afsluiten. Een aantal van de ten westen hiervan gelegen percelen aan de Lange Tiendeweg waren tijnsvrij. De vraag kan gesteld worden of de huidige gracht die langs deze percelen loopt oorspronkelijk meer gestrekt is geweest in de richting van de gracht langs de Zeugstraat. Gedacht kan hierbij worden aan een in oorsprong natuurlijke waterloop, overeenkomstig hetgeen eerder in dit artikel is geopperd met betrekking tot de gracht langs de Zeugstraat. Lag hier een oude Gouweloop?

Nadere studie van de registers van de hofstedegelden levert ook in andere delen van de stad interessante gegevens op. Zo is reeds bij de analyse van de kadastrale kaart opgemerkt, dat de erven aan Achter de Vismarkt/Naaijerstraat geen hofstedegelden moesten opbrengen. Dit tijns-

vrije regime zette zich overigens voort langs de Lage Gouwe tot voorbij de Turfmarkt. Op details zoals boven aangeduid, zal gezien het oogmerk van deze studie: het lokaliseren van het oudste stedelijke Gouda, niet verder worden ingegaan.

SYNTHESE

De ruimtelijke situatie direct voorafgaande aan de stadswording

Bij de voorgaande analyse van het oudste kadastrale minuutplan zijn ten aanzien van de ruimtelijke situatie van het Goudse grondgebied voorafgaande aan de stedelijke ontwikkeling een aantal nieuwe elementen naar voren gekomen. Van groot belang hierbij lijkt de constatering, dat het westelijk deel van het stadsgebied geen deel heeft uitgemaakt van de ontginning Broek/Bloemendaal. Daar lagen de Korte Akkeren, die als een zelfstandige ontginning zijn aan te merken. Deze ontginning was gelegen tussen de ontginningen van Voor-Willens/Oude Gouwe in het oosten en Broekhuizen in het westen.

In tegenstelling tot Voor-Willens en Broekhuizen, die vanuit de noordelijke oever van de Hollandse IJssel zijn ontgonnen, is de verkaveling van Korte Akkeren ontwikkeld vanuit de Gouwe. De percelen van de Korte Akkeren staan namelijk loodrecht op het gedeelte van de Gouwe tussen de Keizerstraat en de Nieuwe Haven.

Over de chronologie van de ontginningen in de omgeving van Gouda komen in de literatuur verschillende opvattingen naar voren. Dit verschil van opvatting komt ook in de meest recente publikaties over dit onderwerp naar voren. In 1990 hebben zowel Buiskool als Habermehl een samenvatting gegeven van de ontginningsgeschiedenis van het gebied in en om Gouda (Buiskool, 1990; Habermehl, 1990). Buiskool volgt de gangbare veronderstelling, dat een bisschoppelijke oorkonde uit 1139 betrekking heeft op de ontginning Broek/Bloemendaal ten noordwesten van de stad. Het gaat in deze oorkonde over een gebied, dat kort daarvoor was ontgonnen en dicht bij de Gouwe was gelegen. Volgens Habermehl heeft de genoemde oorkonde betrekking op

(een deel van) het land van Stein en Willens. De kort voor 1139 tot stand gekomen ontginning zou dan geïdentificeerd kunnen worden als Willens en/of Oude Gouwe, de in de oorkonde genoemde Gouwe als de natuurlijke Gouwemonding in het latere stadsgebied. Wat hiervan zij: het gebied van Voor-Willens wordt in alle studies over dit onderwerp als de oudste ontginning in de omgeving van Gouda aangemerkt. Willens behoorde tot Haastrecht. De occupatie van het gebied heeft zich voltrokken van oost naar west met als westelijke begrenzing de uitmonding van de Gouwe in de Hollandse IJssel (Buiskool, 1990, p. 5). Uit het kaartbeeld valt af te leiden dat de meest westelijke kavelsloot waarschijnlijk gelegen heeft ter plaatse van de Groeneweg (zie figuur 1).

De occupatie van Voor-Willens kan gesteld worden in de 11e eeuw (Van der Linden, 1956, pp. 294-295). In aansluiting op Midden- en Achter-Willens kwam (waarschijnlijk in de eerste helft van de 12e eeuw) Oude Gouwe, zowel ten zuiden als ten noorden van de Graaf Florisweg tot stand⁷. De zijkade van deze ontginning heeft mogelijk op enige afstand ten oosten van de huidige Kleiweg gelegen. De richting van de perceelsscheidingen van de erven ten oosten van de Kleiweg, die volledig overeenkomt met de richting van de Turfmarkt en de Nieuwe Haven, wijst hierop. Bovendien ligt de Kleiweg ten zuiden van de Graaf Florisweg niet precies in het verlengde van het noordelijke gedeelte. Het zuidelijke gedeelte (voor een deel in de huidige binnenstad gelegen) loopt dan ook niet evenwijdig aan de kavelsloten van Oude Gouwe, het noordelijk gedeelte wel (toestand oudste kadastrale minuutplan). Het juiste tracé van de zijkade van Oude Gouwe is in de huidige binnenstad niet meer te bepalen.

Vanuit de Bloemendaalseweg zal, eveneens in de 12e eeuw, de ontginning Broek tot stand gekomen zijn. Tot de Winterdijk bedraagt de diepte van deze ontginning bij de noordelijke begrenzing (de Uitweg) precies 6 voorling (1250 m), gemeten vanuit de Bloemendaalseweg.

De Winterdijk zal als achterkade zijn aange-

legd tegen overstromingsgevaar vanuit de Gouwe. De ontginning van Broek zal in eerste instantie meer landinwaarts tot stand gekomen zijn. Het regelmatige kavelpatroon in het noordwestelijke deel van deze ontginning (bij de Uitweg, ongeveer ter plaatse van de huidige Rijksweg 12) wijst hierop. Onregelmatig daarentegen is de verkaveling ten westen van de Kleiweg (buiten de binnenstad). Dit wijst op een restontginning. In figuur 1 is het gebied van Broek grenzend aan de stad daarom nog als wildernis aangegeven. Bij een knik in de Bloemendaalseweg, ter hoogte van de achterbegrenzing van Oude Gouwe, werd voorts een kerk gesticht (Buiskool, 1988, pp. 49-50).

Broekhuizen onder Moordrecht is ontgonnen vanuit het westen. De percelen liggen vrijwel loodrecht op de noordelijke IJsseloever. De ontginning van dit gebied zal in de 12e eeuw of in de aanvang van de 13e eeuw tot stand gekomen zijn. Een ontginning tegelijk of vrijwel tegelijk met die van Korte Akkeren moet niet worden uitgesloten (Buiskool, 1990, p. 19).

De ontginning van het latere stadsgebied van Gouda vormde, al dan niet samen met de ontginning van Broekhuizen, het sluitstuk van de ontginningen langs de Hollandse IJssel. Het in cultuur brengen van dit gebied waarbij een kade/dijk langs de IJssel werd aangelegd, zal bemoeilijkt zijn door één of meer lopen van de Gouwe. Het gedeelte van de Gouwe binnen de stad tussen het Bolwerk en de Donkere Sluis zal in oorsprong natuurlijk zijn. Deze waterloop zal evenwel gekanaliseerd zijn bij de ontginning van het latere stadsgebied. De nieuwe verkaveling werd vrijwel loodrecht aangelegd op het Gouwedeel tussen de Keizerstraat en de Nieuwe Haven. Het zal geen toeval zijn dat één van de kavelsloten daarbij vrijwel in het verlengde van het gedeelte van de Gouwe tussen de Keizerstraat en de Donkere Sluis (Vismarkt) werd geprojecteerd (zie figuur 1).

Voor een loop van een (oudere) Gouwe-tak zoals aangegeven in figuur 1 pleit de geringe afmeting van het vroegere Tevencoop (het gebied

tussen de Turfmarkt en het Groenendaal) tussen de Gouwe en de Naaiersstraat. De latere Markt reesterde als een laag gelegen stuk land tussen de ontginning van Korte Akkeren en die van Oude Gouwe. Delen van de nieuwe ontginning zullen onder bepaalde voorwaarden voor agrarisch gebruik uitgegeven zijn. De namen Hondscop (ten noordwesten van de Turfmarkt) en het eerder genoemde Tevencoop wijzen hierop. Belevingen in de 14e eeuw wijzen er op dat het zuidoostelijke deel van de Korte Akkeren in gebruik gebleven is bij de grondheer, danwel in leen is uitgegeven. In eigen gebruik zal zeker het gebied van de Markt gebleven zijn en het gebied waarin de haven werd aangelegd. Hierop wijst de aanduiding *Voorhofstede*⁸. Deze was gelegen in de omgeving van de Donkere Sluis en de Molenwerf in de bocht van de Gouwe, zoals die ten tijde van de ontginning van het stadsgebied is gegraven of vergraven. Aan de andere zijde van deze waterloop lag de Hof van de heren Van der Goude (zie figuur 1). Het is aannemelijk te veronderstellen dat het geslacht Van der Goude het initiatief tot het in cultuur brengen van het mondingsgebied van de Gouwe heeft genomen. Hiervan zijn echter geen directe aanwijzingen voorhanden.

Over bewoning samenhangend met de ontginning van de Korte Akkeren is niets bekend. De eerste (agrarische) bebouwing van Tevencoop en Hondscop zal langs de Lage Gouwe gelegen hebben. Het ontbreken van tijnsen van de percelen aan de Lage Gouwe tussen Groenendaal en Turfmarkt kan hierop wijzen. Het is mogelijk dat bebouwing uit de pre-stedelijke tijd bij het instellen van het regime van de hofstedegelden, hiervan vrijdom heeft gekregen. Vondsten, gedaan tijdens archeologisch onderzoek in het Houtmanplantsoen, wijzen voorts op bewoning in deze omgeving vanaf het einde van de 12e eeuw (Dasselaar en Sprokholt, 1992/93; Akkerman, 1992/93, p. 126).

De stadswording

Morfologisch gezien is de stadswording van Gouda gepaard gegaan met duidelijke ingrepen

in de bestaande ruimtelijke structuur. Deze ingrepen bestonden uit het toevoegen van een nieuw element, de haven, en het aanpassen van een bestaande structuur van kavels en waterlopen aan nieuw 'stedelijk' gebruik.

Gezien de eerder geschetste situatie die aan de stadswording vooraf is gegaan (figuur 1), was de aanleg van een haven – in feite het afsnijden van de benedenloop en monding van de Gouwe – niet zeer gecompliceerd. Langs deze haven, die in open verbinding stond met de Hollandse IJssel, werden kaden aangelegd met een dam in de Gouwe bij de Voorhofstede. Aan de westzijde werden percelen met een diepte van circa 12 roeden (circa 45 m) uitgezet en met een breedte (doorgaans) van 3 roeden (ruim 11 m). Het is niet onmogelijk dat het noordelijke deel van de gracht langs de huidige Peperstraat reeds toen als sloot aanwezig was en daarmee bepalend is geweest voor de richting van de haven tussen de Donkere Sluis en de Molenwerf (straat) (figuur 3). De diepte van de percelen aan de Oosthaven varieert van circa 23 roeden bij de Molenwerf tot

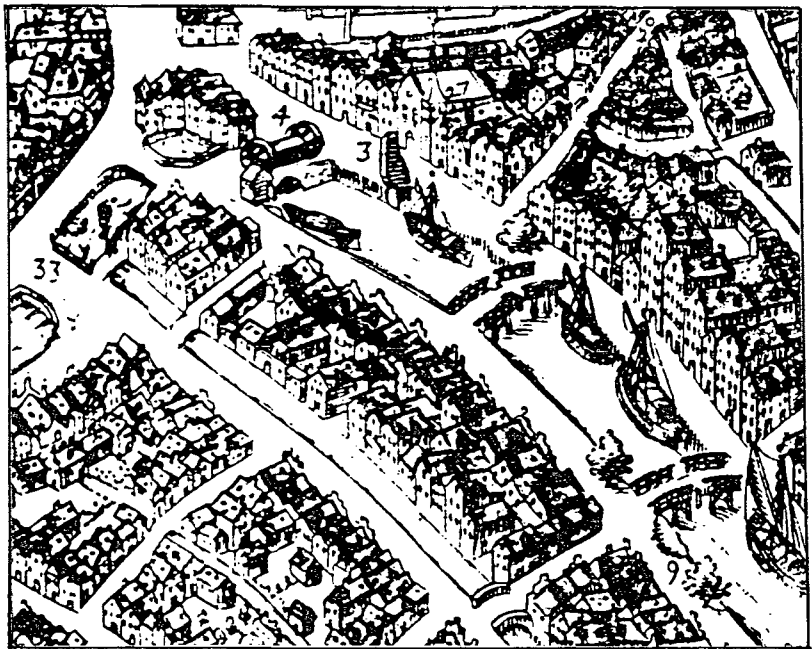
circa 14 roeden bij de Minderbroedersteeg.

De bestaande Gouwe-uitmonding werd vergraven tot de gracht langs de Spieringstraat. Met het doel aan de Oosthaven een redelijke erfdiepte te verkrijgen bij de havenmond, zullen zowel de grachten langs de Spieringstraat als de Tuinstraat ten opzichte van de oude kavelsloten van de ontginning Voor-Willens in oostelijke richting zijn verschoven. De diepte van de nieuwe bouwblokken werd ongeveer 13 roeden (ongeveer 49 m) (figuur 2). Aan de uitgebreide werkzaamheden ten tijde van de stadswording dient er nog één te worden toegevoegd: de aanleg van het tracé van de Wijdstraat – Koestraat (westzijde Markt) – Hoogstraat – Kleiweg. Dit vormde niet alleen de uitvalsweg van het nieuw verstedelijkte of te verstedelijken gebied naar het achterland in noordelijke richting, maar ook de verbinding van de kerk van Bloemendaal met de nieuwe stad.

Uitgaande van een eerste stedelijke kern, gevormd door de huiserven aan de Westhaven, de Oosthaven en de Spieringstraat (zie figuur 2), zal een eerste uitbreiding van de bebouwing heb-

4. Fragment van de plattegrond van Gouda, weergevend het gebied van figuur 3, met de Peperstraat, de West- en de Oosthaven.

Bron: G. Braun en F. Hogenberg, *Civitas Orbis Terrarum*, deel IV (1588). Tweemaal vergroot.

ben plaatsgevonden aan de Vismarkt (Gouwe). Aan de noordzijde daarvan betrof het overigens alleen het deel oostelijk van de Vissteeg, omdat ten westen van die steeg (vanaf Lage Gouwe nr. 64) het leen van ridder Jan van der Goude was gelegen. Voorts volgde bebouwing aan de westzijde van de Markt (Koestraat), aan de westzijde van de Wijdstraat en het noordelijke gedeelte van de Peperstraat.

Datering

Lijkt het mogelijk het proces van de ruimtelijke ontwikkeling in de begintijd van de stad in grote lijnen te schetsen, een absolute datering van verschillende stadia in deze ontwikkeling is nagenoeg ondoenlijk. Heren Van der Goude worden genoemd in 1243, 1252 en 1260 (Geselschap, 1972a, pp. 19-20). Het betreft hier waarschijnlijk vader en zoon, beiden Dirk geheten. In 1272 wordt het stadsrecht bevestigd in een oorkonde zowel gericht tot de Zeeuwse edelman Nicolaas van Cats als tot de inwoners van Gouda. De oudste vermeldingen van straatnamen dateren uit de 14e eeuw, met als vroegste de Koestraat (westzijde van de Markt) in 1319. De Donkere Sluis wordt voor de eerste maal vermeld in 1321 (Geselschap, 1972a, p. 31).

Als enige indicatie voor de tijd van uitgifte van de erven langs de Haven en de Spieringstraat – eerder aangewezen als het oudste stadsdeel – kan de hoogte van het hofstedegeld van 18 penningen per roede gelden. Vergelijkbare waarden zijn de 16 penningen per roede die voor erven in Delft aan de westzijde van de Oude Delft in de omgeving van het Prinsenhof moesten worden opgebracht. Dit gebied verkreeg in 1268 stadsrecht. In Schiedam moest een erf met een breedte van 3 roeden 5 schellingen en 2 capoenen opbrengen, dus 20 penningen per roede, afgezien van de capoenen. Dit erf lag in de omgeving van de Dam en kan in de jaren '60 van de 13e eeuw in tijns zijn uitgegeven (Hoek, 1975, p. 130). Veel lagere tijnsen vinden we evenwel in Delft, Haarlem, Geertuidenberg, Bergen op Zoom en 's-Hertogenbosch (Van Ham, 1985). Ze dateren alle uit de

eerste helft van de 13e eeuw en kennen waarden van 3 tot 5 penningen per roede. Een datering in Gouda van de oudste uitgiften met een tarief van 18 penningen per roede omstreeks 1250 lijkt daarom aannemelijk. De nabijgelegen heerlijkheidsstadjes Schoonhoven en Nieuwpoort kwamen in de jaren '60 van de 13e eeuw tot ontwikkeling (Visser, 1986, p. 74). Met een datering in de jaren rond 1250 zou Gouda iets eerder ontstaan zijn dan de genoemde Lekstadjes en deze tot voorbeeld geweest kunnen zijn.

Voor een datering van de ontginning van het stadsgebied is het nog moeilijker aanknopingspunten te vinden. Bekend is de uitgifte van landen ten westen van de Gouwe (Waddinxveen) in 1233. Boskoop en de verbinding van de Gouwe met de Oude Rijn kunnen geplaatst worden in het eerste kwart van de 13e eeuw (Habermehl, 1990, pp. 31-32). In verband hiermee lijkt een datering van 1225/1230 niet onaannemelijk⁹. De in 1243 vermelde Dirk van der Goude kan dan niet als initiatiefnemer voor de ontginning worden aangemerkt, omdat deze toen nog te jong was (geboren in 1210/1215). Wel kan deze Dirk het initiatief genomen hebben voor de aanleg van de haven en daarmee de aanzet gegeven hebben voor de stedelijke ontwikkeling van Gouda.

CONCLUSIE

De voorgaande analyse van een tweetal registers van de hofstedegelden in Gouda in combinatie met gegevens ontleend aan het oudste kadastrale minuutplan, leidt tot de conclusie dat het oudste gedeelte van de stad gezocht moet worden in de omgeving van de Westhaven, Oosthaven en de Spieringstraat. Voor de huiserven langs de Haven en de genoemde straat werd hofstedegeld of tijns opgebracht volgens een eenheidsbedrag van 18 penningen per roede. Een uitzondering hierop vormen een aantal percelen aan de Oosthaven ter hoogte van de Molenwerf. Voor deze erven moesten bedragen van 24 tot 48 penningen per roede worden opgebracht. Een voor de hand liggende verklaring is hiervoor niet te geven.

Het begin van de stadsontwikkeling kan op

grond van de hoogte van de hofstedegelden per strekkende eenheid gesteld worden op het midden van de 13e eeuw of kort daarna. In het oudste stedelijke gebied blijken percelen met een breedte van 3 en van 1,5 roede het meest gangbaar geweest te zijn. Voor een erf met een breedte van 1,5 roede moesten 27 penningen opgebracht worden. Dit bedrag van 27 penningen blijkt in de gehele huidige binnenstad gangbaar geweest te zijn voor erven met een breedte variërend van 1,0 tot 1,5 roede. Dit wijst erop, dat reeds in een vroeg stadium van de stedelijke ontwikkeling een standaardtarief voor de hofstedegelden is overeengekomen tussen de stadsheer en de bewoners van Gouda. Dit tarief zal betrekking hebben gehad op 'stedelijke' erven en bebouwing, dat wil zeggen percelen en opstallen die onttrokken waren aan het agrarisch gebruik (als primaire functie). Het is daarbij mogelijk dat deze overeenkomst gegolden heeft voor het gehele gebied van de ontginning Korte Akkeren of een groot deel daarvan en voor delen van Oude Goude en Voor-Willens. Deze constatering ondersteunt, althans wat betreft de uitgifte van (stads)huiserven, de eerder geciteerde zinsnede van Kruisheer over een mogelijke samenhang bij Gouda tussen ontginning en stadsvorming. Maar of het stadsgebied – formeel gezien – reeds in 1272 de afmetingen van 350 bij 350 gaarden heeft gehad, blijft ook nu nog voor schrijver dezes een niet beantwoorde vraag.

Gouda, the origin of a 'polder' city

The 13th century origins of the city of Gouda, in the province of South-Holland, is studied in this article. Located on the lower end of the Gouwe stream, a tributary of the river Hollandse IJssel, which drained part of the peat-bogs of Central Holland, the city emerged amidst newly reclaimed settlements. Studying early 19th century cadastral maps revealed the influence of the pattern of drainage ditches belonging to these reclamations on the layout of the inner city. Furthermore, the combination of cadastral data and 16th century registers (and

some earlier records) regarding the annual payment of 'tjins' (taxes) of house plots indicate where the oldest urban areas were located: especially on both sides of the 'Haven' (harbour), the mid-13th century man-made replacement of the lowest end of the Gouwe stream.

LITERATUUR

- AKKERMAN, C. (1992/93). Archeologie puntsgewijs. Opgravingen en waarnemingen op en nabij de Punt te Gouda. In: Het Kasteel van Gouda. Jaarboek 1992/93 van de Archeologische vereniging Golda, Gouda/Delft, pp. 98-130.
- BUISSKOOL, K.M. (1988). De ruimtelijke ontwikkeling van Gouda tot 1398. Amsterdam, doctoraalscriptie UvA.
- BUISSKOOL, K.M. (1990). De Gouwestreek en Gouda. Een historisch-geografisch onderzoek. In: De Schatkamer, regionaal-historisch tijdschrift, jaargang 4, pp. 1-27.
- BUISSKOOL, K.M. (1992). Het kasteel van Gouda. In: In de stad van die Goude. Oudheidkundige Kring Die Goude, 22e verzameling, pp. 26-44.
- DASSELAAR, M. EN H. SPROKHOLT (1992/93). Geologie en vroegste geschiedenis van Gouda tot circa 1400. In: Het Kasteel van Gouda. Jaarboek 1992/93 van de Archeologische vereniging Golda, Gouda/Delft, pp. 7-29.
- FOCKEMA ANDREAE, S.J. (1957). Stad en dorp. Duizend jaar bouwen II. Amsterdam. Pp. 9-76.
- GESELSCHAP, J.E.J. (1972a). De opkomst van Gouda. In: Gouda zeven eeuwen stad. Oudheidkundige Kring Die Goude, 15e verzameling, pp. 13-34.
- GESELSCHAP, J.E.J. (1972b). De ruimtelijke ontwikkeling van Gouda tot 1903. In: Gouda zeven eeuwen stad. Oudheidkundige Kring Die Goude, 15e verzameling, pp. 35-62.
- HABERMEHL, N.D.B. (1990). De ontginning van de Gouwestreek in de Middeleeuwen. In: Informatieblad Oudheidkundige Werkgroep 'Golde', jaargang 5, pp. 26-46.
- HAM, W.A. VAN (1985). De hofstadcijsen te Bergen op Zoom en hun betekenis voor de kennis van de oudste nederzittingsstructuur. In: De Waterschans 15, pp. 10-13.

- HOEK, C. (1975). Schiedam: een historisch-archeologisch onderzoek. In: Holland 7, pp. 89-95.
- KRUISHEER, J.G. (1992). Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299. Deel III: 1256-1278. Assen.
- KRUISHEER, J.G. (1993). De tijd van ontstaan van het oudste Goudse stadsrecht en van Gouda als stedelijke nederzetting. In: Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden 108, pp. 13-19.
- LANGE VAN WIJNGAERDEN, C.J. DE (1813-17). Geschiedenis en beschrijving der stad van der Goude, Amsterdam/Den Haag.
- LINDEN, H. VAN DER (1956). De Cope. Bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte. Assen.
- LINDEN, H. VAN DER (1984). Rijnland - oorsprong en oudste ontwikkeling van een streekwaterschap. In: A.O. KOUWENHOVEN E.A. (red.). Geplaatst in de tijd. Liber amicorum aangeboden aan Prof. Dr. M.W. Heslinga. Amsterdam, pp. 292-319.
- VEN, G.P. VAN DE, (red.) (1993). Leefbaar laagland. Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland. Utrecht.
- VISSER, J.C. (1986). Schoonhoven opnieuw bezien. In: Historisch-Geografisch Tijdschrift 4, pp. 65-75.
- WALVIS, I. (1713). Beschrijving der stad Goude. Gouda/Leiden.

NOTEN

- * Ik dank de heer Th. Rothfus voor het vervaardigen van de figuren en drs. K.M. Buiskool voor het kritisch doorlezen van het concept en het beschikbaar stellen van studiemateriaal.
- 1 Streekarchief Hollands Midden (SHM, Gouda), Archief van het St. Catharinagasthuis (nr. J.E.J. Geselschap) nr. 622 (reg. 1560) en nr. 604 (reg. 1598). Voor de datering van het oudste register is Buiskool (1988, p. 57) gevolgd. Het register van 1598 is tot 1619 bijgewerkt.
 - 2 Bij het terugvinden van de percelen waarop de hofstedegelden betrekking hebben gehad is met vrucht gebruik gemaakt van het werk van C.J. Matthijs. Gedurende een jarenlange monnikenarbeid heeft de heer Matthijs aan de hand van gegevens uit het Oud-archief van Gouda van vrijwel alle erven in de

huidige binnenstad de eigenaren, gebruikers of zakelijk gerechtigden vastgesteld over de periode van de eerste helft 14e eeuw tot 1828 (de oudste kadastrale kaart). Deze documentatie bevindt zich in het SHM te Gouda.

- 3 SHM, Archief St. Catharinagasthuis nr. 615. Register van de hofstedegelden uit de periode 1721-1766.
- 4 In 1361 wordt deze woning, *husinghe*, van Jacob van der Goude vermeld als oostelijke begrenzing van het erf *gheheiten is 't hof* dat door Jan van Blois wordt uitgegeven aan meester Willem, chirurgijn. Het genoemde erf was 4 roeden breed en lag in het noordelijke gedeelte van de huidige tuin van het Willem Vroesenhuis (ARA Archief Graven van Blois, nr. 8, fol. 63). In 1368 blijkt een erf aan de Lange Tiendeweg zuidzijde op de hoek van de Groeneweg (toen Rosendaelse steghe), ter breedte van 5 roeden aan de achterzijde te grenzen aan het erf van Jacob van der Goude. In het jaar daarop wordt hetzelfde erf genoemd bij de herinrichting van de Molenwerf en de aanleg van toegangswegen daar naartoe (Buiskool, 1992, p. 31). Jacob van Goude was in de jaren 1356-1370 baljuw en rentmeester van Beverwijk en Noordwijk. Hij behoorde daarom tot de aanzienlijken van Gouda.
- 5 Deze gegevens zijn ontleend aan de documentatie van C.J. Matthijs in het SHM, deel Spieringstraat.
- 6 Uitgaande van het eenheidsbedrag van 18 penningen per roede van het in 1382 genoemde bedrag aan hofstedegeld (6 pond 19 schellingen en 2 penningen) en een verdeling van de 38 percelen in kavels van 3 en van 1,5 roede, kunnen er 24 percelen van 3 roeden en 14 percelen van 1,5 roede geweest zijn. Dit is slechts een cijfermatige benadering. Hieruit valt echter wel af te leiden dat het beeld van de erfbreedten aan de Spieringstraat in 1382 aanmerkelijk verschild moet hebben van dat aan de Westhaven. In 1382 wordt voor de Westhaven een aantal van 63 percelen vermeld over een lengte van ruim 100 roeden (van Donkere Sluis tot Veerstal). De gemiddelde erfbreedte bedroeg daar toen reeds circa 1,6 roeden. De Westhaven was toen dus reeds veel nauwer verkaveld dan de Spieringstraat.
- 7 De opvatting van Habermehl (1990, p. 29), dat de Oude Gouwe vanuit de noordelijke oever van de

Hollandse IJssel is ontgonnen, deel ik niet. Dit vanwege het feit dat de percelering ten zuiden en ten noorden van de Lange Tiendeweg niet in elkaars verlengde ligt, hetgeen wel het geval is bij de Graaf Florisweg. Zie ook Buiskool, 1990, p. 5.

- 8 Dit is een aanduiding in het register van de hofstedegelden van 1598 voor de panden aan de Dubbele Buurt: *Op t Sluys, oude Register die Voorhofstede*. Deze hofstede zal onderdeel deel uitgemaakt hebben van de hofgebouwen van de heer Van der Goude in de 13e eeuw.
- 9 Als onderdeel van deze ontginning zal de Hollandse IJssel ter plaatse van het latere stadsgebied zijn

bedijkt en hiermee de Gouwe-monding zijn afgedamd (zie elders in de tekst). Deze afdamming zou – in de tijd gezien – in verband gebracht kunnen worden met de afdamming in de Wendeldijk aan de zuidzijde van het Leidse Meer in een waterverbinding tussen dit meer en de Rijn omstreeks 1226. Deze dam maakte onderdeel uit van de vaarroute door Holland in de richting noord-zuid die bij Gouda de Hollandse IJssel bereikte. Vriendelijke mededeling van drs Petra J.E.M. van Dam (zie verder Van de Ven, 1993, p. 68, kaart 30 en Van der Linden, 1984, pp. 306-308).

NIEUWE UITGAVE VAN MATRIJS

Onder de hei

Archeologische en historisch-geografische landschapselementen in het Gooi

Onder de Gooise hei liggen talloze geheimen verborgen. Het zijn de sporen van de menselijke activiteiten uit een ver of minder ver verleden. Ploegsporen, tuinwallen, wegen, grafheuvels, fundamenteën, banscheidingen en zelfs de afdruk van een paardenrenbaan – ze getuigen allemaal van een gevarieerd en intensief gebruik van het Gooise land.

In *Onder de hei – Archeologische en historisch-geografische landschapselementen in het Gooi* laat historicus Frits David Zeiler u zien wat er inmiddels onder de Gooise hei aan geheimen is ontdekt. In zijn boek gebruikt hij tal van vondsten om een beeld van het Gooise verleden te schetsen. Bijzondere aandacht schenkt hij aan de recente opgravingen in het Goois Natuurreservaat, waar letterlijk onder de hei tal van opmerkelijke vondsten zijn gedaan.

In dit royaal geïllustreerde boek wordt stukje voor stukje gereconstrueerd hoe het Gooi er vroeger uitzag – voordat landbouwontginningen en verstedelijking toesloegen en het gebied zijn huidige aanzien gaven.

Aan de hand van een uitgebreide routebeschrijving en zowel een historische als een actuele kaart kunt u nader kennis maken met het boeiende natuurgebied het Gooi.

U kunt het boek bestellen door f 24,95 + f 5,- portokosten over te maken op postgiro 42 39 476 t.n.v. Uitgeverij Matrijs, Postbus 670, 3500 AR Utrecht, o.v.v. ONDER DE HEI. U krijgt het boek dan direct na verschijnen franco thuisgestuurd.

Onder de hei – Archeologische en historisch-geografische landschapselementen in het Gooi; 144 pagina's, rijk geïllustreerd, met routebeschrijving en routekaart; verschijnt juli 1994